

Cem'î, Hayatı, Divanı ve Edebî Şahsiyeti

Cem'î, His Life, Divan and Literary Personality

Birgül TOKER*

ÖZET

Klasik Türk şiirinin kemale erdiği on yedinci yüzyılda yetişen kudretli şairler ve telif edilen eserler, günümüzde gerektiği gibi tanınmamaktadır. Sultan IV. Murat zamanında kadılık yapan Cem'î ve onun tek eseri Divanı da bunlardan biridir. Bu makalemizde Cem'î'nin hayatı ve edebî şahsiyetini belirleyip onun Divanını çeşitli yönlerden tanıtmaya çalıştık.

ANAHTAR KELİMELER

On yedinci yüzyıl, Cem'î, Divan, Klasik Türk Edebiyatı

ABSTRACT

The mighty poets -educated in seventeenth century when Classical Turkish Poetry reached perfection- and composed works are not duly known. Cem'î, who was a judge along the reign of Sultan Murad the 4th, and his Divan, his sole work are among these. In this article we tried to define the life and literary personality of Cem'î and to publicize his Divan in several aspects.

KEY WORDS

Seventeenth Century, Cem'î, Divan, Classical Turkish Literature

* Dr., Öğretmen.

A. HAYATI

On yedinci yüzyıl şairlerinden olan Cem'î'nin adı birçok eserde zikredilmesine rağmen, hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Tespit edilen kaynakların hepsinde asıl adı Mehmet olarak bildirilen Cem'î İstanbulludur ve iyi bir eğitim aldıktan sonra çeşitli yerlerde kadılık yapmıştır.¹

Şeyhî Mehmed Efendi, kadılıktan önce medreseye intisap ettiğini “tahsil-i ilme azîmet ve ulemânın birinden ihrâz-ı şeref-i mülâzemet eyleyüp devr-i medâris-i mutaâde ile kırk akçeye vüsûl ve andan dahı munfasıl iken sâlik-i semt-i kazâ ve mâlik-i ezimme-i hükm-i imzâ olmuş idi”² şeklinde bildirir. Şeyhî'nin bu bilgisini, Cem'î Divanı'ndaki kasidelerden birinin başında yer alan “âlem-i tederîsde iken”³ ifadesi doğrulamaktadır.

Edebiyat tarihimize dair kaynaklarda şairin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi bulamıyoruz. Ancak şairimiz şiirlerinde hayatı hakkında çeşitli bilgilere işaret etmektedir.

Şairimiz bir sürgün yaşamıştır. Bu durumu aşağıdaki beyitlerde şu şekilde ifade etmektedir:

Huşûmet-i felek âsân idi eger ki aña
 Adû-yı zâtum olan bahtum itmese imdâd

Adûya muktezâ-yı câh u bâ'îş-i rıf'at
 Velî bana sebeb-i zillet oldu isti'dâd (K 15/ 39-40)⁴

Beni manşib diyü bir kûha düşürdi gerdün
 Güzer itdükçe yanından niçe anka per ü bâl

Kullesi reh-güzer-i sâ'ika-i ebr-i azab
 Dâmeni cây-geh- hâr-ı muğaylân-ı melâl

¹ Safvet, *Nuhbetü'l-Âsâr min Ferâidi'l-Eş'âr*, İstanbul Ün. Ktp.,Ty. No:6189, y 20a; İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr* (Hzl. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Gazi Ün. Yay., Ankara, 1985, s.72; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi No: 628, s.1736; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn* (Hzl. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rıfat), MEB yay., İstanbul, 1971, C.1, s.782; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, H.1308, C. 4, s.172; Safâyî, *Tezkiretü's-Suarâ*, Millî Ktp., İbn-i Sinâ Okuma Salonu, Yz.FB414, C. 1, s.87; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâiyü'l-Fuzalâ* (Hzl. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yay., İstanbul, 1989, C.3, s.661; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, s.985.

² Şeyhî Mehmed Efendi, *a.y.*

³ Cem'î, *Divan*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Ktp. 795/4, y.27a

⁴ Cem'î, *age.*, y.19a.

Devhası naḥl-i ʿazā meyvesi semm-i kâtil
Âbı tizâb-ı bela bâdı semûm-ı kıttâl

Halkı daʿvâya gelüp başlasa taḳrîre urur
Suḥan-ı kec-meci raḥş-ı kıleme bend-i ʿıkkâl

Tercemân-ı felek itse niçe yıllar taḥkîk
Dillerin aḥlamak olmaz yine ʿaḳl-ı faʿâl (K 7/26-31)⁵

Cem'î'nin sürgüne gittiği yerin Nuruosmaniye Kütüphanesi No:4220/3'te kayıtlı nüshadan⁶ hareketle Sırbistan'ın Öziçe Kalesi⁷ olduğunu öğreniyoruz. Şair burada 55 ay kalmıştır:

Benem ki itmek için infişâlümü taʿdâd
Muḥâşib-i felek-i kem-şumâr u hercâyî

Dem-i ḥişâbda pencâh u penc defʿa tamâm
Getürdi devre benân-ı hilâl-i ğarrâyî (K 13/28-29)⁸

Sultan IV. Murat Cem'î'yi bağışlayarak itibarını iade etmiştir:

Şeh-râh-ı vaşf-ı dâvere şarf eylesem eger
Cem'î ʿaceb mi meretebe-i iḳtidârımı

Oldur bu ben fütâdeye rüşen delîl-i râh
Ol rüşen itdi câdde-i iʿtibârımı (G 127/6-7)⁹

Şair İstanbul'a döndükten sonra Rumeli Kalemünde görevli iken vefat etmiştir.¹⁰ Vefat tarihi, şair hakkında bilgi veren kaynakların hepsinde Hicrî 1070 olarak kayıtlıdır. Bu tarih Milâdî olarak 1659 yılına tekabül etmektedir. Şairin ailesi hakkında tek bildiğimiz, Ümmühânî isminde bir kızı olduğu ve Hicrî 1058'de vefat ettiği'dir.¹¹

⁵ Cem'î, *age.*, y. 29a.

⁶ Bu nüshada şair için "Ujiçe Kadısı", kütüphanenin katalogunda ise "Uziçe Kadısı" olduğu yazılıdır.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara, 1984, s.92; Cevdet Paşa, *Tezâkir* (Hzl. Cavid Baysun), TTK Basımevi, Ankara, 1986, s.117, 119, 290.

⁸ Cem'î, *age.*, y.16a.

⁹ Cem'î, *age.*, y.63b.

¹⁰ Müstakimzâde, *a.y.*

¹¹ Cem'î, *age.*, y. 41a.

B. DİVANI

Cem'î'nin tek eseri Divanıdır. Katalog ve kütüphane taraması sonucunda Cem'î Divanı'nın 8 nüshasını belirledik. Bu nüshaların bulunduğu kütüphaneler ve kayıt numaraları şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Bölümü, No: 432/1
2. Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Kütüphanesi, No: 794
3. Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Kütüphanesi, No: 795/4
4. Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4220/3
5. Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 4959/8
6. Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, No: 210
7. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: 469/3
8. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: 780/4-6

Bu nüshalardan ilk dördü tamdır, diğerleri intihap şeklinde istinsah edilmiştir. Sadece Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Bölümü, No: 432/1'de kayıtlı olanında istinsah tarihi Hicrî Zilkade 1097 ve müstensih Mehmed Râgıb olarak belirtilmiştir. Diğer nüshalarda istinsah tarihi ve müstensih kaydı yoktur. Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesi No: 794'te kayıtlı nüshanın sol sayfalarının başında bulunan Arapça bir cümle ile tercümelerinden Cem'î Divanının tefe'ülde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Cem'î Divanı'nı yüksek lisans tezi olarak hazırlarken 8 nüshanın hepsini karşılaştırdığımız hâlde tenkidli metni daha sağlam gördüğümüz beş nüsha ile oluşturmuştuk.¹² Bu çalışmamızla tenkidli metnini ortaya koyduğumuz Cem'î Divanı'nda; 23 kaside, 4 mesnevî, 1 terkib-i bend, 1 terci-i bend, 1 tahmis, 2 tesdis, 149 gazel, 13 kıt'a, 35 matla bulunmaktadır.

Divan, mesnevî şeklinde kaleme alınan bir tevhid ile başlar. Yine mesnevî şeklindeki na'tten sonra kasideler sıralanır. Kasidelerden ikisi na'ttir. Kasidelerden biri Sultan IV. Murat, üçü Şeyhülislâm Yahya Efendi, üçü Sadru'l-Ulemâ Hüseyin Efendi, beşi Allâme Şeyhî Efendi için kaleme alınmıştır. Sekizer beyitlik yedi bendden oluşan terkib-i bend, Hz. Hüseyin mersiyesidir. Tahmis ise Allâme Şeyhî Efendi'nin "şimdi" redifli gazeline yapılmıştır.

29 tarih kıt'asından biri Farsçadır ve kendi kızının vefatı üzerine söylenmiştir. Tarihlerden ikisi Revan, ikisi Bağdat, biri Azak, biri de Girit fethi içindir. Sultan İbrahim ve Sultan IV. Mehmet'in cülûsu ile Sultan IV. Murat'ın vefatı hakkında da birer tarih bulunmaktadır. Tarihlerden ikisi gazel şeklindedir.

Cem'î Divanı'ndaki mesnevîlerden biri tamamen tasavvufî mahiyette kaleme alınan 91 beyitlik bir Sâkî-nâme'dir. Diğer mesnevî ise Şeyh Mahmut'a verilen bir tezkiredir. Recânâme olarak da isimlendirilen bu 11 beyitlik mesnevî kanaatimizce şair Öziçe'de görevli iken affedilmek için kaleme alınmıştır. Sade-

¹² Birgül Koparan, *Cem'î, Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1995.

ce Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Kütüphanesi No: 795/4'te kayıtlı olan nüshada bulunan bu mesnevî yarımıdır.

Cem'î Divanı'nda klâsik divan tertibine göre her harften kafiyeli gazel söylenmeye gayret edilmiştir. Ancak ı ve ğayn harfleriyle kafiyeli gazel yazılmamıştır. 149 gazelden dokuz tanesi gazel-i müzeyyeldir. Gazellerden dördü Sultan IV. Murat'a, biri Allâme Şeyhî Efendi'ye, biri Yahya Efendi'ye medhiyedir. Şair, iki gazeli de fahriye olarak kaleme almıştır. Divanda biri nazm olmak üzere 13 kıt'a vardır. Şair sadece bir kıt'ada mahlas kullanmıştır.

Divanda 20 ayrı aruz kalıbı kullanılmıştır. Bu kalıplar ve kalıpların kullanıldığı nazım şekilleri şöyledir:

1. Fâcîlâtün/Fâcîlâtün/Fâcîlâtün/Fâcîlün: 1 kaside, 24 gazel, 7 kıt'a ve 6 matla
2. Fecîlâtün/Fecîlâtün/Fecîlâtün/Fecîlün: 5 kaside, 29 gazel, 1 tesdis, 6 kıt'a, 1 nazm ve 4 matla
3. Fâcîlâtün/FâcîlâtünFâcîlâtün/Fâcîlâtün: 4 matla
4. Fâcîlâtün/Fâcîlâtün/Fâcîlün : 1 kaside, 2 kıt'a
5. Fecîlâtün/Fecîlâtün/Fecîlün:2 gazel, 1 kıt'a
6. Mef'ûlü/Fâcîlâtün/Mef'ûlü/Fâcîlâtün: 2 gazel, 1 kıt'a
7. Müstefîlün/Fec'ülün/Müstefîlün/Fec'ülün: 2 gazel, 1 kıt'a
8. Müstefîlün/Müstefîlün/Müstefîlün/Müstefîlün: 1 kaside, 5 kıt'a
9. Müftecîlün/Mefâcîlün/Müftecîlün/Mefâcîlün: 2 matla
10. Mütefâcîlün/Fec'ülün/Mütefâcîlün/Fec'ülün: 1 gazel
11. Müftecîlün/Fâcîlün/Müftecîlün/Fâcîlün: 2 gazel
12. Fec'ülün/Fec'ülün/Fec'ülün/Fec'ül: 1 mesnevî, 1 kıt'a
13. Müftecîlün/Müftecîlün/Fâcîlün: 1 terkib-i bend, 3 kıt'a
14. Mef'ûlü/Fâcîlâtü/Mefâcîlü/Fâcîlün: 2 kaside, 27 gazel, 1 kıt'a, 4 matla
15. Mefâcîlün/Fecîlâtün/Mefâcîlün/Fecîlün: 6 kaside, 12 gazel, 1 tesdis, 1 kıt'a, 2 matla
16. Mefâcîlün/Mefâcîlün/Mefâcîlün/Mefâcîlün: 16 gazel, 1 tahmis, 3 kıt'a, 6 matla
17. Mef'ûlü/Mefâcîlü/Mefâcîlü/Fec'ülün: 2 kaside, 22 gazel, 1 kıt'a, 5 matla
18. Mefâcîlün/Mefâcîlün/Fec'ülün: 3 kaside, 4 gazel, 2 mesnevî, 1 kıt'a, 1 matla
19. Mef'ûlü/Mefâcîlün/Fec'ülün: 3 gazel
20. Fecîlâtün/Mefâcîlün/Fecîlün: 4 kaside, 3 gazel, 1 terci-i bend, 6 kıt'a, 1 matla

Şiirlerde bulunan aruz kusurları hemen her şairin divanında rastlanabilecek hususlardır. Bunları zihaf, Türkçe kelimelerde imale, nûn-ı sâkinde med ve Hızır gibi tek heceli kelimelerin Hızır şeklinde iki hece okunması olarak sıralayabiliriz.

Zihaf, imaleye göre daha büyük bir kusur teşkil ettiğinden Cem'î Divanı'nda oldukça azdır. Aşağıdaki beyitte "keşti" kelimesinde zihaf vardır:

Felek hablu'ş-şu^ca^c-ı mihr ile zevrakçe-i mâhı
Çıkardı bahr-i zulmetden mişâl-i keştî-i dölâb (G 8/2)¹³

Türkçe kelimelerin kullanılmasına bağlı olarak imaleye sıkça rastlanmaktadır. Ancak, imalenin vurgulu olan son heceye getirilmesiyle bu durum bir kusur olarak dikkati çekmez:

Çok kana sebep olmuş idi bezm-i bütânda
Âhîr ele virdi boğazı şîşe-i şahbâ (G 5/2)¹⁴

Sonu nun ile biten kelimeler zaman zaman bir buçuk ölçüsünde kabul edilmiştir:

Meyân-ı nûn mazmûnındaki her nokta-i müşgîn
Olurdı haşre dek dâğ-ı dil-i meh-pâre-i Nahşeb (T 6/3)¹⁵

Bir yerde ise Türkçe olan “baş” kelimesi bir buçuk ölçü kabul edilmiştir:

Baş kesdürse yolında n'ola kilik-i ser-bâz
Sâde-rû bir büt-i engüşt-nümâdur kâgaz (G 21/4)¹⁶

Divanda aslında tek heceli olan kelimelerin iki heceli okunmasına sadece üç yerde rastlanmaktadır. “Nazm, nabz ve Hızır” kelimeleri vezin gereği “nazım, nabız ve Hızır” şeklinde okunmuştur:

Hâkîm-i rayı nabız-gîr-i mah-ı nev olsa
Tabî^catinden anuñ mañv iderdi sevdayı (K 12/21)¹⁷

Belirtilen bu hususlara rağmen 2237 beyitlik bir divan oluşturan şairin vezne hâkim olduğunu ve vezni başarıyla kullandığını söyleyebiliriz.

Cem'î 'de klâsik Türk edebiyatının genel kafiye anlayışı hâkimdir. Kafiye-nin yanında rediflerin çokluğu dikkat çeker. 23 kasidenin yalnızca 9 tanesi, 149 gazelin de yalnızca 29 tanesi normal kafiye düzeni içinde kaleme alınmış, 14 kaside ve 120 gazel redifle kuvvetlendirilmiştir. Şair redif olarak genellikle Türkçe fiilleri tercih etmiştir. Kafiye de ise Türkçe kelimelerin yanında Arapça ve Farsça kelimelerin de rahatlıkla kullanıldığı görülmektedir. Kasidelerden biri ve tarih kıt'alarından üçü musammat kafiye lidir.

¹³ Cem'î, *age.*, y.19a.

¹⁴ Cem'î, *age.*, y.19a.

¹⁵ Cem'î, *Divan*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Ktp. 794, y.75b.

¹⁶ Cem'î, *Divan*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Ktp. 795/4, y.20b.

¹⁷ Cem'î, *age.*, y.11b.

Divanda klâsik kafiye anlayışının dışında kalan bazı kafiyelere de rastlanmaktadır: “saḥbâ” redifli gazelde “gam, İrem, Cem, dem, muhterem” ile “gör-mesem” kelimesinin; “zülfün” redifli gazelde “ser, musahhar, ter, rehber” ile “ister ve eyler” kelimelerinin; “mı sanursın” redifli gazelde “âhû, ebrû, gîsû, terâzû, toḡru” kelimeleriyle “maḥkûmı” şeklinde iyelik ekli bir kelimenin kafiye olarak kullanılması bu duruma birer örnektir. Ancak bu kusurlar göze batacak şekilde dikkati çekmez, manzumenin ahengi ve anlamı içerisinde kaynaşmıştır. Bunda rediflerin de önemli rolü bulunmaktadır.

C. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Edebiyat tarihimizin önemli kaynaklarından olan tezkirelerde hayatı hakkında fazla bilgi olmasa da Cem’î’nin şiiirlerinden çok örnek verilmesi dikkati çekmektedir. Safâyî tezkiresinde 76, Şeyhî Mehmet Efendi’nin Vakâyı’l-Fuzâlâ’sında 40, Âsım’ın Zeyl-i Zübdetü’l-Eşâr’ında 34 beytin yer alması şair Cem’î’ye önem verildiğini gösterir. Yine bu eserlerde şair hakkındaki “asrın şuarâsından olup fazl u kemâl ile meşhûr bir şair-i ma’mûrdur”¹⁸ ve “mezbûr maârif ile meşhûr idi”¹⁹ ifadeleri ile Sadettin Nüzhet Ergun’un “17. asırda ve daha sonraki zamanlarda yazılan mecmualarda da bir hayli şiiiri kayıtlıdır ki, bu da şairin iştiharına bir delildir”²⁰ ifadesiyle Cem’î’nin devrinin önde gelen şairlerinden biri olduğunu öğreniyoruz. Millî Kütüphane İbn-i Sinâ Okuma Salonu Y2 A 4635/8 numarada kayıtlı mecmuada bulunan Mersiye ve Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1210 numarada kayıtlı mecmuadaki Kalemîyye, Sadettin Nüzhet Ergun’u desteklemektedir.

Tespit ettiğimiz Cem’î Divanı nüshalarından birinde çeşitli şairler tarafından yazılmış 16 ayrı nazire der-kenar olarak bulunmaktadır.²¹ Bunlardan on ikisi Rızâyî Ali Çelebi, üçü Yahya Efendi ve biri de Nüvidî adlı şairlere aittir. Divan nüshalarından birinde ise “senüñ olsun” redifli gazel Hamdî tarafından ziyade eklenerek müstezat hâline getirilmiştir.²² Seyyid Vehbî de Cem’î’nin “çıkıdı hep” redifli gazelini tahmis etmiştir.²³

Cem’î’nin şiiirleri incelendiğinde devrinin kültür ve zevkini bilen, bunları şiiirde kullanırken zorlanmayacak derecede dile ve vezne hâkim, kudretli bir şair olduğu görülür.

On yedinci yüzyıl şairleri üzerinde Sebk-i Hindî’nin etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Bu üslûbun bazı mana özellikleri Cem’î’de de görülmektedir. A-

¹⁸ Safâyî, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, Millî Kütüphane İbn-i Sinâ Okuma Salonu, Yz. FB 414, C.1, s.87.

¹⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, *age.*, s.661.

²⁰ Sadettin Nüzhet Ergun, *age.*, s.985.

²¹ Cem’î, *Divan*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Ktp. 795/4.

²² Cem’î, *Divan*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, No: 780 / 4-6.

²³ Sadettin Nüzhet Ergun, *age.*, s.985.

şağıdaki beyitlerde yer alan hayal ve bu hayali ifade ediş tarzı bu bakımdan dikkate değerdir:

Hvâb-ı şafâya yine çâre mi var tütalum Mirvaḥa-cünbân olan perr-i hümâdur bana	(G 3/2) ²⁴
Gitmese ḥatt-ı ruḥından'ola dest-i zülfi Dâ'imâ c'âşîka itmekdedür endîşe-i nâz	(G 47/3) ²⁵
Cem'iyâ c'ışkı muḥîṭ olmaz dil Dehen-i beşşeye c'ummân şığmaz	(G 58/6) ²⁶

Üslûbundaki zariflik, hayallerindeki genişlik ve manadaki derinlik gibi Sebk-i Hindî özelliklerini bu akıma dayandırmadan divan edebiyatının bir geleneği olarak telâkki etmek daha doğru olacaktır. Çünkü Cem'î'nin şiirlerinde coşkun bir söyleyiş ve canlı bir hayat tarzı dikkatleri çekmektedir:

Sâkî yine c'id oldu getir câm-ı şarâbı Dünyâ gözi ile görelüm anda ḥabâbı	
Eyyâm güzel zevraḥ-ı câm ise müḥeyyâ Ey Cem'î biraz geşt idelüm c'âlem-i âbı	(G 129/1-5) ²⁷
Cem'î cihanda bâcîş-i sevda degül midür Devr-i bahar faşl-ı gülîstan zamân-ı câm	(G 92/5) ²⁸
Ġilmân u Kevşerin'idelüm Cem'î mâ-ḥazar Bir şişe bâde bir büt-i ra'c'nâ yeter bize	(G 116/5) ²⁹

Hayatı coşkuyla yaşama düşüncesinin bazen bir boş vermişlik hâlinde dile getirildiği de olur:

Büy-ı gül zaḥm-ı ḥârına deymez Neşve-i mey ḥumârına deymez	(G 54/1) ³⁰
---	------------------------

²⁴ Cem'î, *Divan*, Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Ktp. 795/4, y.18b.

²⁵ Cem'î, *age.*, y. 23b.

²⁶ Cem'î, *age.*, y. 24a.

²⁷ Cem'î, *age.*, y. 32b.

²⁸ Cem'î, *age.*, y. 27b.

²⁹ Cem'î, *age.*, y. 30b.

³⁰ Cem'î, *age.*, y. 24a.

Cem'î gibi mest-i mey-i ışkuz bize düşmez
Endiše-i ʿālem ğam-ı ferdâ-yı kıyâmet (G 13/5)³¹

Şair bazı durumlarda elindekiyle yetinmesini de bilir:

Gehî nergis çemende bir piyâz ile kanâʿat kıl
Bilürsin her zaman ğod âdemüñ destinde cām olmaz (G 50/2)³²

Şeyhülislâm Yahya, Şeyhülislâm Bahâyî ve Nef'î 'nin çağdaşı olan Cem'î 'nin bu şairlerden etkilenmesi gayet tabiidir. Ancak bu etkinin kuru bir taklit olmadığını, şairin edebî şahsiyetiyle bütünleşerek kendi ifade tarzını oluşturduğunu belirtmek gerekir. Kasidelerdeki tasvirleri, kendini övmesi ve memduru övmesindeki mübalağaları Nef'î 'yi hatırlatmaktadır:

Dil ğubâr-ı ğam ile gerçi ki pürdür ammâ
Cûşa geldükçe yine lücce-i pür-ʿanberdür

Benem ol mâ-şadağ-ı ʿîsî-i muʿciz-kelimât
Ki dilüm feyz-i Ğudâya ezeli mazhardur (K 25/20-21)³³

Dilüm ol baħr-i suħandur ki her yaña andan
Gider sefine sefine cevâhir-i vâlâ (K 8/32)³⁴

Yektâ dūr-i baħr-i hüner saʿd-aħter-i devr-i kamer
Ol kim derinde ʿâr ider ħürşidi derbân eylesün (K 18/19)³⁵

Ol şadr-ı efâzil ki felek ehl-i hünerden
Ruħşat bulmaz rüyını ferş-i ğadem itsün (K 11/20)³⁶

Son beyit incelenirse, mübalağanın aslında bir gerçek olduğu ve hüsn-i talil ile şairin ifade ettiği sebebe yöneltildiği görülecektir. Bu ifade şekli, Cem'î'nin Fuzûlî'den de etkilendiğini göstermektedir. Mübalağa ile hüsn-i talil sanatının birlikte kullanılması Fuzûlî'nin şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır. Şairin Fuzûlî'den etkilendiğini gösteren bir başka husus da tevriyeli kelimelerin kullanımında görülmektedir:

³¹ Cem'î, *age.*, y. 19b.

³² Cem'î, *age.*, y. 23b.

³³ Cem'î, *age.*, y. 14b.

³⁴ Cem'î, *age.*, y. 6a.

³⁵ Cem'î, *age.*, y. 12a.

³⁶ Cem'î, *age.*, y. 8a.

Bezm-i mey āhîr olup sâkî götürdi ayağı
Düşdi payına anuñ ıyş u şafalar gitti (G 148/2)³⁷

Sâkî ne dise cümle elinden gelür ammâ
Bir cām ile gör meclis-i yârâna gelür mi (G 147/4)³⁸

Ağyâra başum üzre yirün var dimiş ol mäh
Başına alup n'eyler ola bunca belayı (G 132/2)³⁹

Örneklerdeki beyitlerin gayet sade bir dille ifade edildiği dikkatleri çekmektedir. Cem'î Divanı'nda genelde sade bir dil kullanılmıştır. Ancak, kasidelerde dilin gazellere göre daha ağır bir yapıya büründüğü görülür. Dilin ağırlaşması memduhun övüldüğü kısımlarda belirgin olarak hissedilir. Bazen de bir beytin tamamı terkiplerle teşkil edilmiştir:

O şadr-ı memleket-ârâ ki hâme-i desti
Kilîd-i kufî-ı der-i mahzen-i ʿadâletdür (K 14/18)⁴⁰

Ġamzesi dest-i ber-âverde-i şad-pîşe-i nâz
Ġonca-i laʿl-i lebi zîb-dih-i şîşe-i nâz (G 47/1)⁴¹

Cem'î, şiirlerini klâsik anlayışın söz ve anlam bütünlüğü esasına göre kaleme almıştır. Bu bütünlük; bazen tenasüp, leff ü neşr ve tarsi sanatlarıyla karışımıza çıkar. Hatta ahenk, anlamdan daha belirginleşerek aliterasyon ve asonansın güzel örneklerini teşkil eder:

Nedür bu hâne-be hâne şadâ-yı Hamdu'llâh
Nedür bu güşe-be-güşe şadâ-yı şükr ü şenâ (K 8/9)⁴²

Derünum bahr-i zehhâr-ı suhândur
Kelâmum dürr-i şehvâr-ı suhândur (K 4/1)⁴³

Sâkî-i Cem-menişe şîşe perestişler idüp
Mey-perestân-ı cihân bende-i fermân olsun (K 9/17)⁴⁴

³⁷ Cem'î, *age.*, y. 32b.

³⁸ Cem'î, *age.*, y. 33a.

³⁹ Cem'î, *age.*, y. 32b.

⁴⁰ Cem'î, *age.*, y. 12a.

⁴¹ Cem'î, *age.*, y. 23b.

⁴² Cem'î, *age.*, y. 6a.

⁴³ Cem'î, *age.*, y. 3b.

⁴⁴ Cem'î, *age.*, y.7a.

Demdür gıceyi gündüze katup yine rindân
Gülşende bu dem ıış u dem-i dem-be-dem itsün (K 11/2)⁴⁵

Şair, beyitlerdeki ahengi şiirin tamamına dağıtmak için tekrar sanatına başvurmuştur. Bir kasidede üç beyit “benem” ile, bir kasidede beş beyit “müjde ey” ile, bir kasidede üç beyit “hamdüli’lâh” ile, na’te on beş beytin her iki mısraı “be” ile, terki-i bendin beşinci bendinde beş beyit “âh o zamân kim” ile başlatılmıştır. Bir kasidede ise üç beyitte “dönerse şimdi döner, gelürse şimdi gelür, görürse şimdi görür” şeklinde tekrar sanatından faydalanılmıştır. Ayrıca dikkati tazelemek, anlamı pekiştirmek ve ahengi artırmak için beş kasidede tecdid-i matla yapılmıştır.

Ahengin ön plânda tutulduğu beyitlerde anlam ihmal edilmemiştir. Nâbî gibi hakîmâne bir söyleyişin kullanıldığı beyitler de az değildir:

Tır-i ecel ki süst-i kaderden hâlâş ola
Bir bî-nişân ile şeh-i hod-râya bir gelür (G 29/4)⁴⁶

‘Adü ‘anķâ da olsa mâni‘-i vaşl olmaz ey Cem‘î
Hemân hikmet muvâfık olmada taķdîr-i Rabbânî (G 136/5)⁴⁷

Mevşıl-ı vâdî-i hâķîkatdür
Reh-i pür-piç-i kūh-ı ıışk-ı mecâz (K 22/6)⁴⁸

Göñül şaķın gözüñ aç kim nühüfte itdi każâ
Tarîķ-i ıışk u maķabbetde şad-çeh-i ‘ademi (G 138/4)⁴⁹

Bir şair olarak Cem‘î, yaşadığı devrin sosyal hayatından uzak kalmamıştır. Şiirlerinde çeşitli sebeplerle yer alan âdet ve inanışların bir kısmı devrinin bir özelliği olarak görülmekte, bir kısmı ise bugün de canlı bir şekilde yaşamaktadır. Tespit ettiğimiz sosyal hayat izlerinden en belirgin olanlarını aktarmak, hem şairin toplumdan kopmadığını göstermek, hem de sosyal hayatın şiirlerde nasıl kullanıldığını belirlemek açısından faydalı olacaktır.

Savaş esnasında atın ayağına kaymaması veya ses çıkarmaması için keçe bağlanır:

Esb-i dil pâ-beste olsa n’ola rezm-i ıışkda
Cengde pây-ı semend-i şâh-ı kişver bağlanur (G 38/4)⁵⁰

⁴⁵ Cem‘î, *age.*, y. 8a.

⁴⁶ Cem‘î, *age.*, y. 21b.

⁴⁷ Cem‘î, *age.*, y. 33b.

⁴⁸ Cem‘î, *age.*, y.15b.

⁴⁹ Cem‘î, *age.*, y. 33b.

Ölen kişi için salâ verilir:

Helâk-i tiğ-i cefa olmuşam niçe demdür
Dağı figân-ı dil amma şalâya başlamadı (G 142/2)⁵¹

Ay tutulunca teneke, davul, vb. çalarak gürültü yapılır:

Hemîşe mâh-i ümîdüm husûfdâr-ı keder
Hemîşe dest-i dilüm tās-küb-ı hayretdür (K 14/39)⁵²

Boyanacak ketenler, yıkandıktan sonra çimen üzerinde bir gece bekletilir. Mehtabın tesiriyle keten üzerindeki lekelerin gidip renginin parlayacağı veya çürüyeceği inancı vardır:

Fî'l-meşel oldı nümûdâr-ı ketân u mehtâb
Tâb-ı ʿadl ile vücûd-ı sitem ü nâm-ı sitem (K 16/28)⁵³

Hapşıran kişi “el-hamdüli’llâh” deyince “yerhamuke’llâh” diye karşılık verilir:

ʿAṭşe itdükçe şîşe-i bâde
Bezm-i ʿişretde ḥamd-ḥvân oluruz (K 21/2)⁵⁴

Şarap testisinin ağzı elma ile kapatılır:

Râz-i dilin şîşe hep söyler idi tütmasa
Ağzını bir sîb ile sâkî-i câm-ı nebîd (G 20/4)⁵⁵

Şaraba tuz katılırsa sirke olur:

Gerdün ḥum-ı şaraba nemek-rîz-i reşk olur
Sâkî-i tâliʿümle eger ʿişret istesem (G 89/2)⁵⁶

Aynalar kül ile temizlenir:

⁵⁰ Cem’i, *age.*, y. 23a.

⁵¹ Cem’i, *age.*, y. 34a.

⁵² Cem’i, *age.*, y. 8b.

⁵³ Cem’i, *age.*, y. 10a.

⁵⁴ Cem’i, *age.*, y. 13b.

⁵⁵ Cem’i, *age.*, y. 20b.

⁵⁶ Cem’i, *age.*, y. 28a.

Kef-i mey şanma sâkî eyledi âmâde hâkister
Yine jeng-i kederden açmağa âyîne-i cânı (G 136/2)⁵⁷

Aynaya çok bakmak insanı delirtir:

Ey Cem'î zâyi'ât-ı hıreddeden nişan virür
Mir'ât-ı rüy-ı yâre bakup gaybdân-ı dil (G 80/5)⁵⁸

Yukarıdaki beyitte aynadan fala bakıldığına da işaret vardır. Bu durum şu beyitte daha belirgindir:

Gönül sırr-ı dehân-ı yâri dâğ-ı sînedden söyler
Yine ol gaybdân-ı ışkî gör âyineden söyler (G 33/1)⁵⁹

Fala bakmanın başka bir türü de remil dökmektir:

Haçerle çeb ü râst çizer soñra bozarsın
Ser-levh-i dili tahta-i remmâl mi şanduñ (G 73/2)⁶⁰

Bir işe başlarken Kur'ân-ı Kerim'den veya bazı şairlerin divanlarından fal açılır:

Muşhaf-ı ümmid-i dilden her kaçan fâl eylesem
Tâli'ümde âyet-i eltâf-ı Yezdândur gelen (K 11/20)⁶¹

Sıtma hastalığı için muska yazılır:

Nüşa-i câmı da gel tecrîbe eyle ey dil
Bir devâsı da odur derd-i teb-i hicrânun (G 77/4)⁶²

Muska taşıyana kılıç işlemez:

Nüşa-i câm-ı maḥabbet olalı tâvîz-i dil
Aña ne şemşîr-i gam ne tîr-i guşsa kâr ider (G 23/3)⁶³

⁵⁷ Cem'î, *age.*, y. 33b.

⁵⁸ Cem'î, *age.*, y. 27a.

⁵⁹ Cem'î, *age.*, y. 22a.

⁶⁰ Cem'î, *age.*, y. 26b.

⁶¹ Cem'î, *age.*, y. 8a.

⁶² Cem'î, *age.*, y. 26b.

⁶³ Cem'î, *age.*, y. 21a.

Çocuklara altın nazarlık takılır:

Dest-i cāşıkda degül ey Cem'î dāğ-ı âteşin
Tıfl-veş bāzūsına bir heykel-i zer bağlanur (G 38/5)⁶⁴

Sadaka verilirken kimin niyetine veriliyorsa, onun başı üzerinde çevrildikten sonra tasadduk edilir:

Çevür başuñā āzād eyle gel pervāne-i cānı
Yeter ser-geşte hāl itdūñ yeter ey şem'î-i bezm-ārā (G 6/2)⁶⁵

Mecliste bulunmayan biri anıldığında kulağı çınlır:

Cāmuñ kulağı çınlasa gāhī c'aceb midür
Bir dem mi var ki ehl-i şafā anı anmaya (G 113/2)⁶⁶

Eskiden konaklama yerlerinde, yön tayinini kolaylaştırmak için su kaplarının ağzı kibleyi gösterecek şekilde bırakılır, çeşmeler de kibleye karşı yapılırdı. Aşağıdaki beyitte bu hususa işaret vardır:

Cem'î-i avareye engüşt-i şişeyle müdām
Rāh-ı bezm-i c'işreti sākī-i meh-rū gösterür (G 41/5)⁶⁷

Hazinelerin viranelerde saklı olduğu ve onları yılanların koruduğu inancı vardır:

Kākülün ruħda ruħuñ fikri dil-i divānede
Mārdur gencinede gencinedür virānede (G 111/1)⁶⁸

İstiridyenin nisan yağmurundan bir damlayı alarak inci yaptığı inancı mevcuttur:

Āşār-ı şehāb-ı kef-i ihānına her dem
Mānend-i şadef gūş-zen ü dest-güşāyam (K 19/27)⁶⁹

⁶⁴ Cem'î, *age.*, y. 23a.

⁶⁵ Cem'î, *age.*, y. 19a.

⁶⁶ Cem'î, *age.*, y. 30b.

⁶⁷ Cem'î, *age.*, y. 23a.

⁶⁸ Cem'î, *age.*, y. 30a.

⁶⁹ Cem'î, *age.*, y. 12b.

SONUÇ

On yedinci yüzyılda pek çok kudretli şair yetişmiştir. *Cem'î* de devrinin tanınmış şairlerinden biridir. Şiirlerinde yer yer *Fuzûlî* ve aynı dönemde yaşayan şairlerden *Nef'î* ve *Şeyhülislâm Yahya* benzerliği görülmesine rağmen kendine has sağlam bir üslûbu vardır. *Cem'î*'nin divan edebiyatına ait bütün malzemeyi rahatça kullanarak kendi hünerini ortaya çıkararak kudretli bir şair olduğu söylenebilir. Nitekim şair kendisi de bunu;

‘Arz-ı hüner itsem ya bu vâdide ‘aceb mi
Ben köhne-süvâr-ı reh-i her teng-fezâyam

(K 19/31)⁷⁰

beytinde ifade etmektedir. ©

⁷⁰ *Cem'î*, *age.*,y. 12b.